

O‘ZBEKISTON TARIXIY SHAHARLARIDA AN’ANAVIY TURAR-JOYLARNING SHAKLLANISHI

Abdullayeva Ziyodaxon Iftixorjon qizi

Farg‘ona davlat texnika universiteti, Arxitektura va Qurilish fakulteti

M4-25 BIM guruh magistranti

Xaminov Bobur Akbarali o‘g‘li

Farg‘ona davlat texnika universiteti, AKG kafedrası

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20588154>

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekistonning tarixiy shaharsozlik madaniyatida alohida o‘rin tutuvchi Marg‘ilon shahri misolida an‘anaviy turar-joylarning shakllanish omillari, me‘moriy-fazoviy yechimlari va ularning ijtimoiy-madaniy asoslari tadqiq etiladi. Tadqiqot doirasida Marg‘ilon shahrining o‘ziga xos iqlimiy sharoiti, xalq amaliy san‘ati va hunarmandchilik an‘analari hamda oilaviy-maishiy turmush tarzining turar-joy me‘morchiligiga ko‘rsatgan ta‘siri ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilingan. Shuningdek, hududdagi an‘anaviy hovli-joylarning kompozitsion tuzilishi, xonalarning funksional vazifalari hamda ularning shaharsozlik ijtimoiy tuzilmalari bilan o‘zaro aloqadorligi yoritib berilgan. Maqolada keltirilgan xulosa va takliflar tarixiy shaharlar me‘moriy muhitini asrab-avaylash hamda zamonaviy turar-joylarni loyihalash amaliyotida an‘anaviy me‘morlik elementlaridan transformatsiya asosida unumli foydalanish metodologiyasini boyitishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: tarixiy shaharlar, Marg‘ilon shaharsozligi, an‘anaviy turar-joy, hovli-joy me‘morchiligi, funksional hududlashtirish, ijtimoiy asoslar, me‘moriy meros, fazoviy kompozitsiya.

Аннотация: В данной статье на примере города Маргилана, занимающего особое место в исторической градостроительной культуре Узбекистана, исследуются факторы формирования, архитектурно-пространственные решения и социально-культурные основы традиционного жилища. В рамках исследования с научной точки зрения проанализировано влияние специфических климатических условий, традиций народного прикладного искусства и ремесленничества, а также семейно-бытового уклада Маргилана на архитектуру жилой среды. Также освещены композиционная структура традиционных домов с внутренним двором (ховли), функциональное назначение помещений и их взаимосвязь с социальными структурами градостроительства. Приведенные в статье выводы и предложения служат обогащению методологии сохранения архитектурной среды исторических городов и эффективного использования традиционных элементов зодчества на основе трансформации в современной практике проектирования жилых зданий.

Ключевые слова: исторические города, градостроительство Маргилана, традиционное жилище, архитектура жилого дома с внутренним двором, функциональное зонирование, социальные основы, архитектурное наследие, пространственная композиция.

Abstract: This article examines the formation factors, architectural-spatial solutions, and socio-cultural foundations of traditional housing using the case study of Margilan, a city that holds a distinctive place in the historical urban planning culture of Uzbekistan. Within the scope of the research, the influence of Margilan’s specific climatic conditions, traditional applied arts,

craftsmanship, and family-domestic lifestyle on residential architecture is analyzed from a scientific perspective. Furthermore, the compositional structure of traditional courtyard houses (*hovli*), the functional purpose of premises, and their interconnectedness with the social structures of urban planning are highlighted. The conclusions and recommendations presented in the article serve to enrich the methodology of preserving the architectural environment of historical cities and effectively utilizing traditional architectural elements through transformation in modern residential design practices.

Keywords: historical cities, Margilan urban planning, traditional housing, courtyard house architecture, functional zoning, social foundations, architectural heritage, spatial composition.

Kirish: Jahon sivilizatsiyasi va shaharsozlik madaniyatining ajralmas qismi bo‘lgan O‘zbekistonning tarixiy shaharlari o‘zining ko‘p asrlik me‘moriy an‘analari va o‘ziga xos fazoviy tuzilishi bilan ajralib turadi. Tarixiy shahar muhitini shakllantiruvchi eng asosiy va ommaviy element — bu an‘anaviy turar-joylar (*hovli-joylar*) hisoblanadi. Bugungi kunda globallashuv va urbanizatsiya jarayonlarining jadallashishi natijasida tarixiy shaharlarning urbanistik qiyofasi o‘zgarib, an‘anaviy me‘moriy meros ob‘ektlarining asl holatini saqlab qolish hamda ularni zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga moslashtirish dolzarb ilmiy va amaliy muammolardan biriga aylandi.

Farg‘ona vodiysining qadimgi va yirik madaniy markazlaridan biri bo‘lgan Marg‘ilon shahri o‘zining betakror hunarmandchilik tabiati, xususan, ipakchilik va to‘qimachilik an‘analari, shuningdek, o‘ziga xos ijtimoiy-demografik tuzilishi bilan boshqa tarixiy shaharlardan ajralib turadi. Marg‘ilondagi an‘anaviy turar-joylarning shakllanishi shunchaki qurilish texnikasining rivojlanishi emas, balki mintaqaning tabiiy-iqlimiy sharoitlari, islomiy oilaviy qadriyatlar, mahalla ijtimoiy instituti va aholining hunarmandchilik (mahalliy ishlab chiqarish) faoliyati bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan murakkab jarayondir.

Ushbu tadqiqotda Marg‘ilon shahrining an‘anaviy uy-joy arxitekturasini o‘rganish orqali hududiy mikrografik muhit (mahalla), oilaviy-maishiy ehtiyojlar va me‘moriy-fazoviy shakllarning o‘zaro aloqadorligini aniqlash maqsad qilingan. Tarixiy shaharsozlik muhitida yashash sharoitlarining ijtimoiy va funksional asoslarini tahlil qilish, nafaqat moddiy merosni asrab-avaylash, balki kelajakda barpo etiladigan zamonaviy kam va o‘rta qavatli ekologik turar-joylarni loyihalashda milliy o‘ziga xoslikni ta‘minlovchi transformatsiya usullarini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

1. Marg‘ilon an‘anaviy turar-joylari shakllanishining ijtimoiy-iqtisodiy va etnomadaniy omillari

Marg‘ilon shahrining an‘anaviy turar-joy me‘morchiligi ko‘p asrlar davomida shakllangan ijtimoiy tuzilmalar va aholining xo‘jalik faoliyati bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan. Boshqa tarixiy shaharlardan (masalan, Buxoro yoki Xiva) farqli o‘laroq, Marg‘ilon shaharsozlik strukturasi va uning turar-joy muhitiga hududning yirik hunarmandchilik (ayniqsa, ipakchilik, to‘qimachilik va kulolchilik) markazi bo‘lganligi hal qiluvchi ta‘sir ko‘rsatgan.

An‘anaviy Marg‘ilon xonadonlarining shakllanishida quyidagi ijtimoiy omillar asosiy poydevor vazifasini o‘tagan:

- **Mahalla jamoatchilik tizimi:** Turar-joylar alohida ajralgan holda emas, balki mahalla ijtimoiy tizimining uzviy bo‘lagi sifatida qat‘iy karkas (tuzilma) asosida joylashgan. Uy devorlarining tashqi tomondan deyarli derazasiz va berk qilib tiklanishi oila hayotini begona ko‘zlardan asrash (mahramiyat) hamda mahalla ichki ko‘chalari tizimini tartibga solish ehtiyojidan kelib chiqqan.

- **Hunarmandchilik va uy-joy integratsiyasi:** Marg‘ilon turar-joylarining aksariyatida hovli tarkibida maxsus hunarmandchilik ustaxonalari (do‘konxonalar) mavjud bo‘lgan. Bu holat uy-joy muhitining ham yashash, ham ishlab chiqarish funksiyasini birgalikda bajarishini ta‘minlagan va me‘moriy-fazoviy kompozitsiyada o‘z aksini topgan.
- **Katta oila va demografik omil:** An‘anaviy hovlilarda bir necha avloddan iborat oilaning birga yashashi xonalarni funksional taqsimlashni hamda vaqt o‘tishi bilan yangi oilalar uchun hovli ichidan qo‘shimcha xonalar (turkumlar) ajratish xususiyatini belgilab bergan.

2. Hovli-joylarning me‘moriy-fazoviy tuzilishi va funksional hududlashtirilishi

Marg‘ilon shahrining o‘ziga xos iqlimiy (issiq va quruq yoz, shamolli ob-havo) hamda yuqorida ta‘kidlangan ijtimoiy sharoitlari an‘anaviy hovli-joylarning me‘moriy yechimlarida aniq funksional hududlashtirish tizimini keltirib chiqargan. Marg‘ilon hovli me‘morchiligining o‘ziga xos kompozitsion elementlari quyidagilardan iborat:

- **Tashqari va ichkari tizimi:** Oilaning ijtimoiy hayoti va mehmonlarni qabul qilish ehtiyojlaridan kelib chiqib, yirik xonadonlar ikki qismga — **tashqari** (mehmonxona, ustaxona va erkaklar qismi) hamda **ichkari** (oila a‘zolari yashaydigan xususiy hudud) xovllariga bo‘lingan. Bu zonalarining o‘zaro bog‘liqligi dahliz va maxsus koridorlar orqali juda puxta loyihalangan.
- **Ayvonlar (Verandalar) arxitekturasi:** Marg‘ilon me‘morchiligida ayvonlar shunchaki dekorativ element emas, balki mikroiklim yaratuvchi eng muhim konstruktiv yechim hisoblanadi. Ayvonlar odatda shimol yoki shimoli-g‘arbiy tomonga yo‘naltirilib, yozning issiq kunlarida soya va tabiiy shamollatish tizimini ta‘minlagan. Ayvon ustunlarining tuzilishi va ularning xonalar bilan mantiqiy bog‘lanishi Farg‘ona me‘morchilik maktabining yorqin namunasidir.
- **Konstruktiv materiallar va ekologik barqarorlik:** Binolar qurilishida asosan mahalliy tabiiy materiallar — xom g‘isht, guvala, paxsavor devorlar hamda yog‘och karkasli ("sinchli") konstruksiyalardan foydalanilgan. Sinchli devorlar hududning seysmik (zilzilabardoshlik) xususiyatlariga mukammal moslashgan bo‘lib, qishda issiqni, yozda esa salqinlikni saqlash imkonini bergan.

Marg‘ilon shahrining an‘anaviy turar-joy me‘morchiligini o‘rganish va tahlil qilish natijasida quyidagi ilmiy va amaliy xulosalarga kelindi:

- **Ijtimoiy-funksional uyg‘unlik:** Marg‘ilon an‘anaviy hovli-joylari shunchaki turar-joy bo‘lmay, aholining ijtimoiy ehtiyojlari, oilaviy qadriyatlar va hunarmandchilik faoliyatini o‘zida mujassam etgan mukammal ijtimoiy-fazoviy tizim ekanligi aniqlandi. Uy-joy tarkibidagi "tashqari-ichkari" tizimi va do‘konxona (ustaxona) integratsiyasi hudud hayot tarzi me‘moriy shaklni qanday belgilashiga yorqin misoldir.
- **Ekologik va seysmik barqarorlik:** Mahalliy xomashyolardan qurilgan sinchli (karkasli) konstruksiyalar, paxsavor devorlar va mikroiklim yaratuvchi yo‘naltirilgan ayvonlar tizimi asrlar davomida sinovdan o‘tgan energiya tejamkor hamda zilzilabardosh arxitektura namunasidir.
- **Zamonaviy loyihalash uchun tavsiyalar:** Globallashuv sharoitida Marg‘ilon an‘anaviy uy-joy arxitekturasi elementlarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri nusxalash emas, balki ularni **transformatsiya qilish** orqali zamonaviy kam va o‘rta qavatli turar-joy loyihalariga tatbiq etish lozim. Ayniqsa, zamonaviy kottejlar va kam qavatli uylarni loyihalashda hovli muhitini saqlab qolish, binolarni iqlim sharoitiga moslab hududlashtirish va tabiiy shamollatish usullaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Voronina V. L. *Narodnaya arxitektura Severnogo Uzbekistana*. — Moskva: Gosstroyizdat, 1951.

2. Lavrov V. A. *Gradostroitelnaya kultura Sredney Azii*. — Moskva: Gosstroyizdat, 1950.
3. Askarov Sh. D. *Arxitektura Vostoka*. — Tashkent: Izdatelstvo literaturi i iskusstva im. Gafura Gulyama, 2000.
4. Uralov A. S. *O‘zbekiston an‘anaviy turar-joy me‘morchiligi tarixi*. — Samarqand: SamDAQI, 2011.
5. Salimov A. M. *Tarixiy shahar muhitini muhofaza qilish va rekonstruksiya qilish muammolari*. — Toshkent: Fan, 2008.